

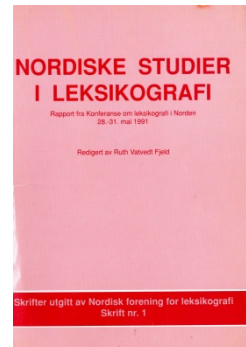
NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel: Forholdet mellom encyklopedologi og leksikografi

Forfatter: Petter Henriksen

Kilde: Nordiske Studier i Leksikografi 1, 1992, s. 219-230
Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden, 28.-31. mai 1991

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive>

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for bruk af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Petter Henriksen

Forholdet mellom encyklopedologi og leksikografi

Leksikografien og encyklopedologien har hver sine unike arbeidsområder, men en rekke fellestrekk. Artikkelen sammenfatter disse og søker å plassere de to disiplinene innenfor en felles overordnet disiplin - læren om oppslagsverk. Det drøftes om denne disiplinen bør betegnes *leksikografi* i utvidet forstand, eller gis en annen og mer nøytral betegnelse. Behovet for kompetanseutvikling og samarbeid innen feltet øker akutt med det elektroniske oppslagsverks inntog.

Miljøene omkring encyklopedologi og leksikografi lever langt på vei sine egne liv i forhold til hverandre, med beskjeden faglig kontakt. Man kunne fristes til å tro at vi ikke hadde noe å si hverandre.

Riktignok kjenner vi til at våre disipliner gled over i hverandre iallfall fram til forrige århundreskifte. Den første utgaven av *Encyclopædia Britannica*, utgitt 1768-71, hadde til undertittel *A Dictionary of Arts and Sciences, compiled upon a New Plan*. Og da Ephraim Chambers i 1728 utgav sitt hovedsakelig encyklopediske verk *Cyclopaedia, or Universal Dictionary of Arts and Sciences*, er det all grunn til å tro at han selv regnet encyklopedien som et underordnet begrep i forhold til dictionaryen eller ordboka (McArthur 1986: 103). Den dag i dag er det særlig i det franske språkområdet tradisjon for å innlemme encyklopedien i leksikografiens virkefelt.

Det viser seg i dag at våre miljøer arbeider parallelt med en rekke felles oppgaver, for eksempel registrering av nyord, innhenting av opplysninger om uttale og etymologi, og framskaffelse av tekniske hjelpemidler og systemer for redaksjonelt arbeid. Dessuten møtes vi av store felles utfordringer i forbindelse med elektronisk publisering av oppslagsverk. Det kunne se ut som om de elektroniske mediers inntog vil reversere noe av våre miljøers drift fra hverandre. Dette vil jeg komme nærmere inn på nedenfor.

Forhold som disse taler for en drøfting av forholdet mellom våre disipliner. Vi må undersøke om det er fruktbart å etablere en *felles faglig overbygning* over disiplinene, og om det er hensiktsmessig å etablere *fora for samarbeid*.

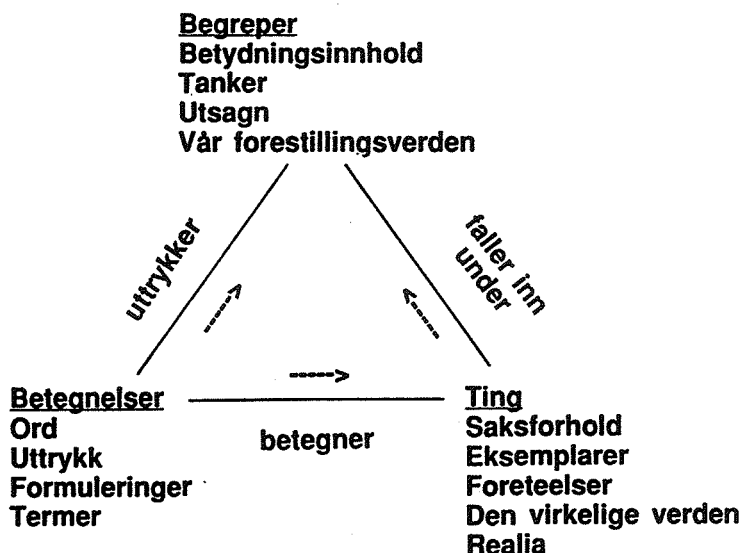
Slektskap

Ifølge hevdvunne forestillinger beskjeftiger både leksikografien og encyklopedologien seg med *alfabetiske oppslagsverk*. I ordbøker er emnet (gjenstanden for artikkelskriving) *ord* (språklige enheter), i encyklopedier ting og foreteelser, *verdens tilskikkelser*, realopplysninger.

Begrepslærens *semiologiske trekant* (figur 1) skiller mellom (a) betegnelser, (b) begreper og (c) ting eller eksemplarer, som plasseres i trekantens respektive hjørner. Vi ser at ordbøkernes gjenstand befinner seg i nedre venstre hjørne, encyklopedienes i nedre høyre.

Med støtte i dette kan vi gjerne si at encyklopedologien og leksikografien er *søsterdisipliner*, med et klart atskilt utgangspunkt.

DEN SEMIOLOGISKE TREKANT (OGDENS TREKANT)

Figur 1

Ser vi nærmere på saken, er det ikke fullt så enkelt. Ordbøker inneholder opplysninger ikke bare om betegnelser. De inneholder opplysninger også om *ting* (nederst til høyre i den semiolegiske trekanten) - mange av oppslagsordene og ordforklaringene dreier seg om realopplysninger. Ett av utallige eksempler er artikkelen i *Bokmålsordboka* (Landrø/Wangenstein 1986) om jomsviking:

jomsviking (norr *jómsvíkingr*): viking på den danske vikingborgen Jómsborg, trolig på øya Wollin ved munningen av Oder / *ennå er ikke alle j-er døde* (etter Snorre) *ennå er det håp*.

Dette er langt på vei en rent encyklopedisk artikkel, selv om selvfølgelig *formålet* med artikkelen er leksikografisk, nemlig å forklare uttrykket "ennå er ikke alle jomsvikinger døde".

I det engelske språkområdet finnes en rekke verk med betegnelsen "dictionary" som byr på hyppige innslag av encyklopedologisk art. I *The American College Encyclopedic Dictionary* (Barnhart 1952) står for eksempel følgende artikkel om Italia:

Italy (it'æli), n. a republic in S Europe, comprising of peninsula S of the Alps, and the islands of Sicily, Sardinia, Elba, etc.: a kingdom, 1870-1946. 45,527,000 pop. (est. 1942); 119,772 sq.mi. (1945). Cap.: Rome. Italina, Italia.

Et mer lokalt eksempel finner vi i *Tanums Store Rettskrivningsordbok* (Sverdrup m/fl. 1983):

4122 *Fiskå* (poststed, Strand kommune, Rogaland).

Dette må sies å være uhemmet encyklopedologi.

Dessuten regnes leksikografien å omfatte slike ordbøker som inndeler universet ikke på betegnelsesnivå, men på begrepsnivå, altså tredje hjørne i den semiologiske trekanten. Det gjelder terminologiske ordbøker (for eksempel *Norsk Dataordbok*, Hofstad m/fl. 1987), tesauruser og synonymordbøker. Dette er slike ordbøker som i *Handbok för lexikografi* kalles de *onomasiologiske* (Svensén 1987: 17).

Dermed kan ordbøker klassifiseres slik:

- Ordbøker med *betegnelser* som emne
 - Med appellativer som emne
 - Med rene språklige definisjoner
 - Med henvisning til realia
 - Også med *proprier* som emne
- Ordbøker med *begreper* som emne: tesauruser, synonymordbøker, terminologiske ordbøker o.l.

Encyklopedier på sin side *skal* inneholde artikler fra alle tre hjørner i trekanten:

- Betegnelser/ord, f.eks. fagord, fremmedord, "vanskelige" ord
- Begreper
- Ting/eksemplarer, f.eks. personer, steder, begivenheter

Når *Lademanns Leksikon* (Langer m/fl. 1986) kun har følgende forklaring under oppslagsordet *præsenteren*, er det *begrepet* og ikke betegnelsen presentering som er emnet. For øvrig ser etologien her ut til å ha fått bre seg på bekostning av andre områder:

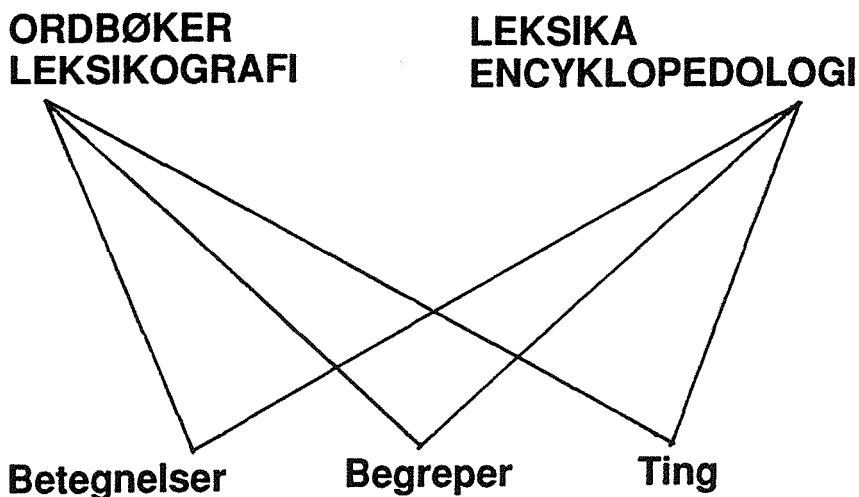
præsenteren: hunnabers fremvisning av deres bagdel; et led i seksualadfærden. Det har vist sig, at alle aber uanset køn og alder indtager sammen kroppsstilling over for en sterkere part, hvorfor adfærden har utviklet sig til at være et led i abers sociale rangorden.

Mange av leksikonenes fremmedordartikler er på sin side rene ordboksartikler på betegnelsesnivå, f.eks. (fra *Damms Store Leksikon*, Henriksen m/fl. 1985-90):

intervenere (av latin, egentlig 'komme imellom'): gripe inn.

Og rett som det er støter vi på artikler i leksikon som beveger seg ubesværet mellom alle tre hjørner i trekanten. Under oppslagsordet *musikk* i *Aschehoug og Gyldendals Store Norske Leksikon* (Tveterås m/fl. 1978-81) finner vi behandling av musikk som betegnelse (uttale, etymologi, definisjon), som begrep ("opprinnelig samlebetegnelse på de kunster (eller kyndigheter) som kommer i stand under Musenes medvirkning ..."), og som ting, fenomen - tonekunst - med en historikk over den europeiske kunstmusikk o.l.

I praksis har altså så vel ordbøker som encyklopedier rikelig med innslag fra alle tre semiologiske nivåer, og det som kunne virke som et ukomplisert søskenforhold mellom våre disipliner, fortøner seg mer sammenfiltret (figur 2).

Figur 2

Felles overbygning

På bakgrunn av dette kan det være forsøket verdt å se de to disiplinene *under ett*. Er det nok fellestrekk dem imellom - og nok fellesinteresser mellom de respektive miljøer - til å forsvare en grad av faglig sammenknytning? Det er her - vel å merke - ikke snakk om om noen sammensmeltning av fagene. Begge har unike virkefelt som den andre mangler forutsetning til å ta del i. Et sentralt eksempel er leksikografiens tilknytning til lingvistikken, som alltid vil være et mørkt fastland for encyklopedologen. Like fullt må vi undersøke muligheten for en *felles faglig overbygning*.

Det begge miljøer driver med, kan kalles for *oppslagsverk*. Kjernen i definisjonen av oppslagsverk i *Bokmålsordboka* er denne:

oppslagsverk: bokverk med alfabetisk ordnede artikler om ulike emner.

Dette er en grei og folkelig definisjon, som imidlertid bør suppleres noe for å være saklig dekkende. Definisjonens genus proximum - bokverk - må nok sies å være i snevreste laget, dermed utelukkes nemlig alle elektroniske produkter, dessuten ikke-boklig informasjon som lyd og video. Trolig er det bedre å innføre som genus proximum *informasjon*.

På samme bakgrunn kan også begrepskjennetegnet *med artikler* virke noe snevert. Audiovisuell informasjon bryter klart med vår tradisjonelle forestilling om en artikkel.

definisjonen inneholde ytterligere et begrepskjennetegn, som går ut på at artiklene har *stikkord* (kjennetegn, identifikatorer, "knagger") som gjør dem gjenfinnelige.

Et forslag til en *presis* definisjon blir dermed dette:

Et oppslagsverk er informasjon som er strukturert etter emne i atskilte enheter med én eller flere identifikatorer, og ordnet med sikte på gjenfinning.

Et forslag til en *kortfattet* definisjon blir dette:

Et oppslagsverk er en samling stikkordbåret informasjon, strukturert med sikte på gjenfinning.

Oppslagsverk kan *deles inn* etter ulike kriterier, for eksempel disse:

- Etter *ordningsmåte (aksessmåte)*: alfabetisk, tematisk (faglig), kronologisk, geografisk, alfabetisk etter ordendelse m.fl.
- Etter *semiologisk nivå* for artiklenes emne: betegnelse, begrep, ting/eksemplar.
- Etter *bredde/stikkordutvalg* (også kalt "scope"): f.eks. bare språkets allmenne ordforråd, også fremmedord, fagord.
- Etter *dybde/opplysningstyper*: f.eks. definisjon, uttrykk, typologi, oversettelse, historikk, etymologi, synonymer, bilder, lyd.
- Etter *normativitet/formål*: deskriptivt, normativt.

Ved noen kombinasjoner av disse egenskapene får vi det vi kaller en typisk ordbok, ved andre det vi kaller en typisk encyklopedi. Ved noen kombinasjoner får vi andre typer oppslagsverk igjen, som kanskje vil passe til betegnelser som *atlas* eller *historiebok*, eller som vi kanskje ikke har treffende betegnelser for i det hele tatt.

Slik kan vi som leksikografer og encyklopedologer posisjonere oss innenfor et felles fag - læren om oppslagsverk.

Felles interesser

Hvilken interesse skulle våre to miljøer ha av å se på våre felt samlet, som én disiplin, og av å samarbeide?

Styrking av tradisjonell kompetanse: Fagfolkene i encyklopedi-bransjen driver til daglig med ordboksarbeid og skriver en lang rekke leksikografiske artikler, men har begrenset kompetanse innen feltet. De trenger økt kontakt med den etablerte leksikografien for å bli dyktigere innen dette området.

Trolig kunne også leksikografer ha noe å lære av encyklopedologer, til hjelp når man beveger seg inn i gråsonen mot encyklopedologi.

Miljømessig supplering: Leksikograf-miljøet er tradisjonelt et mer akademisk miljø enn encyklopedolog-miljøet, og mindre kommersielt. Mange encyklopedologer føler de trenger tilførsel av leksikografiens *ånd* - dens akademiske, vitenskapelige tilnærming til sitt felt, med teoriopbygging, lærebøker, utdanning og konferanser. På den annen side vil muligens leksikografien ha godt av ytterligere påvirkning fra leksikonforlagenes kommersielle miljø, fra næringslivet, ikke minst dets kultur for administrasjon og realisering av prosjekter.

Utvikling av ny kompetanse, særlig i forbindelse med elektronisk publisering: Den institusjonen som solgte flest ordbøker i 1990, skal ha vært et firma som i utgangspunktet er teknologisk - Franklin, og det med produkter som ikke er bøker, men lommedatamaskiner. Elektroniske oppslagsverk er avgjort i frammarsj.

Kritiske suksessfaktorer i det elektroniske oppslagsverk er:

- Informasjonsarkitektur
- Brukergrensesnitt
- Multimediabehandling

Dette er helt andre suksessfaktorer enn vi har hatt i de tradisjonelle bokprodukter, og som leksikografi- og encyklopedologi-miljøene har spesialisert seg på fra gammelt av. Disse nye suksessfaktorene er *felles* for våre to disipliner - sett fra teknisk systemsynsvinkel er ordbøker og encyklopedier nokså like. Når forleggere sitter samlet og diskuterer emnet *SGML og oppslagsverk*, diskuterer man underforstått ordbøker og leksika i fellesskap.

Her er altså nye kompetanseområder som de to miljøene må samarbeide om, utvikle nye teorier for, og utvikle nye teknikker for. Det er svært viktig at det er vi som redigerer oppslagsverkene, som er toneangivende i dette arbeidet, og ikke de som leverer de tekniske og programvaremessige løsningene.

Informasjonsarkitektur: Med hypertekst og fri, mangedimensjonal aksess til databaser åpnes helt nye muligheter for å bygge opp oppslagsverk. Vi får ordbøker og leksika med inngang til artiklene ikke bare alfabetisk etter stikkord, men også f.eks. tematisk (alle nyord, alle maritime uttrykk, alle tabuord), etter etymologisk opphavsspråk (alle lånord fra mellom-nedertysk), osv. Ekspertise på dette felt er vesentlig - risikoen er stor for å lage uløselige informasjonsflokke.

Multimedia: Våre to miljøer skal konkurrere med leverandører som tilbyr oppslagsverk med både tekst, bilder, lyd og video. I *Bokmålsordboka* (Landrø/Wangensteen 1986) lyder definisjonen av *dompap* slik:

dompap: spurvefugl i finkefamilien med kort, tykt nebb, hodehette og stupeflekk, der hannen har sterkt rød underside, *Pyrrhula pyrrhula*.

Det er tvilsomt om fremtidens ordbok ikke også vil gi visuell og auditiv informasjon om dompapen, f.eks. et opptak av dens sang og en videosekvens med dens opptreden i fugleneket. Det er et spennende spørsmål hvilket miljø og hvilken bransje som vil utvikle slike ordbøker.

Brukergrensesnitt: Viktige utfordringer knytter seg til utforming av skjermbildet for at brukeren skal kunne orientere seg i så mye uensartet informasjon uten å forvirres. Sentrale spørsmål knyttes til valg av grafikk og ikoner, og hvordan brukeren skal hjelpes på vei så man ikke navigerer seg bort. I fellesskap må vi som lager og kjenner oppslagsverk utarbeide prinsipper for dette.

Elektronisk publisering vil med andre ord trolig påføre oss flere felles disipliner. Det er et åpent spørsmål om den ikke også vil påføre oss flere *felles produkter*. Når framtidens optiske medier tilbyr utgiveren vesentlig større plass enn oppslagsverk i dag - også større plass enn på dagens CD-ROM-plater - vil behovet for seleksjon bli vesentlig mindre. Det blir lite behov for å skille mellom en vanlig ordbok (med få fremmedord) og den særegne ordbokstypen *fremmedordbok* - vi kan få begge deler i ett, langs samme alfabet. Og vi vil - med den økende konkurransen innen elektronisk publisering - måtte tilby publikum såkalte

bredspektrede oppslagsverk, alt i ett-produkter, der så vel ordbokas som encyklopediens innhold er med. Vi kan tenke oss - ut fra brukerens behov - en artikkel under oppslagsordet *malaria*, med en slik meny:

- 1 Uttale
- 2 Etymologi
- 3 Bøyning/ordklasse
- 4 Definisjon
- 5 Eksempler
- 6 Symptomer
- 7 Behandling
- 8 Utsikt til helbredelse
- 9 Historikk, utbredelse
- 10 Interesseorganisasjon
- 11 Bibliografi
- 12 Illustrasjon
- 13 Oversettelse (engelsk, tysk, fransk)

Bredspektrede oppslagsverk vil ventelig tvinge seg fram. Informasjonsleverandøren som stiller seg slik til at brukeren må bytte ut CD-ROM-plate når man skal gå fra definisjon til symptomer, vil tape i kampen om det kjøpende publikum.

Rent pragmatiske hensyn tilsier at vi bør se på våre disipliner *mer under ett*, med én felles faglig overbygning.

Felles betegnelse - referensologi?

Hvilken betegnelse bør vi bruke om paraply-disiplinen leksikografi-encyklopedologi?

Det er prinsipielt tre muligheter: å utvide betydningen til en av de to eksisterende betegnelser leksikografi eller encyklopedologi, eller å finne på en ny betegnelse. En drøftelse:

Utvidelse av betegnelsen encyklopedologi (Alternativ A): I mange encyklopedologers øyne er begrepet encyklopedi overordnet begrepet ordbok, idet encyklopedier inneholder så mye ordboksstoff. I pakt med dette ville betegnelsen *encyklopedologi* være den korrekte for paraply-disiplinen. Vi kunne skille mellom *ord-encyklopedologi* (= leksikografi) og encyklopedologi generelt. Betegnelsen er imidlertid tungvint og lite kjent, og det spørs også om leksikografene ville finne seg til rette under den.

Utvidelse av betegnelsen leksikografi til å dekke alle typer stikkordbårede oppslagsverk, også leksikon: Dette er det allerede etablert en viss praksis for, ikke minst i engelsk- og fransktalende land. *Bokmålsordboka* (Landrø/Wangensteen 1986) har som annedefinisjon på leksikografi: ordboks- el. leksikonarbeid.

Tom McArthur (en proklamert leksikograf) gjør seg til talsmann for denne løsningen (McArthur 1986: 109).

"From all this, therefore, I would conclude that the term 'lexicography' *can* legitimately be stretched to cover both ends of the continuum."

Han foreslår videre følgende termpar (analogt med makro-økonomi og mikro-økonomi) for studiet av oppslagsverk generelt (alternativ B):

- 1 *micro-lexicography*, which deals with the world of words and the wordbook proper (which in most instances is an alphabetic dictionary)
- 2 *macro-lexicography*, which shades out into the world of things and subjects, and centres on compendia of knowledge (which in most instances are encyclopedias, which in most instances nowadays are also alphabetic)

Disse betegnelsene er også tungvinte. En mer lettvtint måte å tøyse leksikografibegrepet på, er denne (alternativ C):

- Leksikografi som paraply-betegnelse, omfattende:
 - Tradisjonell leksikografi (pleonastisk kalt *ord*-leksikografi der det er behov for presisering)
 - Tradisjonell encyklopedologi (*real*-leksikografi)

Ny betegnelse: Fellesnevneren for våre disipliner er oppslagsverk, på engelsk *reference works*, på fransk *ouvrages de référence*. Når vi snakker om læren om oppslagsverk, ligger derfor et ord som *referensologi* en på tungespissen (alternativ D). En ulempe er at betegnelsen er ukjent. På den annen side er den ikke belemret med tradisjonelle forestillinger. Og den dekker nokså presist det begrepet vi søker en betegnelse på. Altså:

- Referensologi som paraply-betegnelse, omfattende:
 - Leksikografi
 - Encyklopedologi

Alternativ E: Paraply-betegnelsen *leksikologi*. Dette er imidlertid problematisk, da ordet har en helt annen betydning i leksikografiske kretser.

Konklusjon

Som encyklopedolog innordner jeg meg gjerne leksikografien og går inn for alternativ B eller C. Jeg er imidlertid usikker på hva leksikografien selv vil. I løpet av konferansen har jeg støtt på såvel puristiske som pragmatiske holdninger til dette spørsmålet. Jeg håper det leksikografiske miljøet selv kan komme ytterligere til klarhet om dette sentrale spørsmålet: *Bør leksikografien i vid forstand også beskjeftige seg med studiet av den reelle verden?*

I påvente av dette virker det naturlig å ty til betegnelsen *referensologi* for å dekke paraply-disiplinen leksikografi-encyklopedologi.

Uansett betegnelse håper jeg på et fruktbart samarbeid mellom leksikografer og encyklopedologer i årene framover.

Litteratur

- Barnhart, Clarence L. 1952.: *The American College Encyclopedic Dictionary*. New York.
- Henriksen, Petter m/fl. (redaksjon). 1985-90: *Damms Store Leksikon*. Oslo.
- Hofstad, Knut - Løland, Ståle - Scott, Per. 1987: *Norsk Dataordbok*. Oslo.
- Langer, Torben W. 1986: *Lademanns leksikon*. København.
- Landrø, Marit Ingebjørg og Wangensteen, Boye (redaksjon). 1986. *Bokmålsordboka*. Oslo.
- McArthur, Tom. 1986. *Worlds of Reference*. Cambridge.
- Svensén, Bo. 1987. *Handbok i lexikografi*. Stockholm.
- Sverdrup, Jacob - Sandvei, Marius - Fossetøl, Bernt. 1983: *Tanums store rettskrivningsordbok - Bokmål*. Oslo.
- Tveterås, Egil m/fl. 1978-81: *Aschehoug og Gyldendals Store Norske Leksikon*. Oslo.